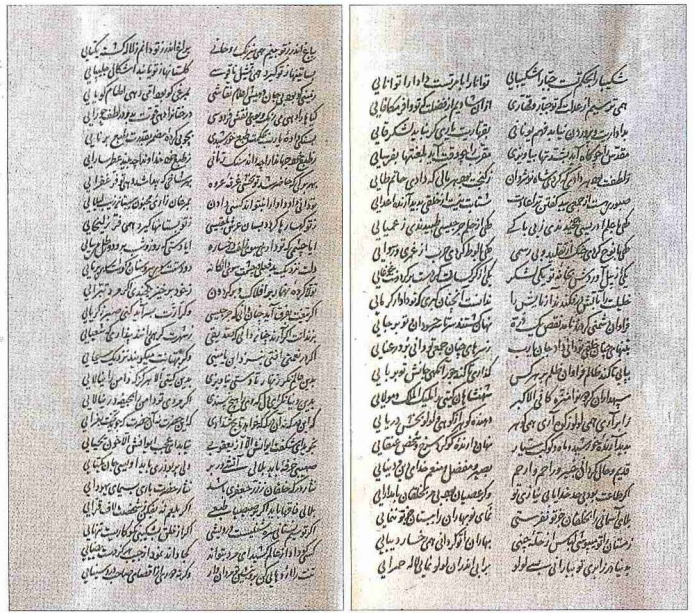

ridüddin Attâr, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Sa'dî-i Şîrâzî gibi büyük şairler ondan etkilenmiştir. Attâr özellikle tema bakımından, Sa'dî de sade ve günlük konuşma dili ile ifade tarzında onun etkisinde kalmıştır. Evhadüddîn-i Enverî ve Hâkânî-i Şîrvânî, Senâî'ye büyük bir hoca gözü ile bakmış, Mevlânâ onu bir önder saymıştır. Geniş bir görüş ve bunu özgürce ifade Senâî ile Hâfız-ı Şîrâzî'yi birleştiren özelliklerdir. Nizâmî-i Gencevî, *Hamse*'sini oluşturan *Maḥzenü'l-esrâr*'ı kaleme alırken Senâî'nin *Ḥadîkatü'l-ḥakîka*'sını göz önünde bulundurmıştır. Emîr Hüsrev-i Dihlevî ve Abdurrahman-ı Câmî, Senâî'nin bazı şiirlerine nazire yazmışlardır.

Eserleri. 1. *Dîvân*. Kaside, gazel, terkihibend, terciibend, kıta ve rubâîlerini ihtiva eder. Eserde ayrıca "kalenderiyat" olarak bilinen şiirler de yer alır. Divanın Müderris Razavî tarafından yapılan neşri (Tahran 1320 hş.) 13.346 beyit ihtiva eder. Şiirlerin tertibi ve muhtevasında görülen farklılıkları Senâî'nin, divanı son şeklini almadan ölmesi ve ardından dostları ve talebeleri tarafından eksikleri tamamlanarak düzenlenmesiyle ilgili olmalıdır. 2. *Ḥadîkatü'l-ḥakîka** ve *şerî'atü't-tarîka*. Tasavvufa dair olup Senâî'nin en önemli mesnevisidir (Bombay 1275; nşr. Müderris Razavî, Tahran 1329 hş.). 3. *Kârname-i Belḥ*. Şairin biyografisi bakımından önem taşıyan bu ilk mesnevisi 497 beyittir. *Mütâ-yebenâme* olarak da bilinen mesnevi devrin ileri gelenlerini hicveder. İlk defa Gulâm-i Cilânî Celâlî (Gazne 1332), daha sonra Müderris Razavî (Tahran 1334 hş.) tarafından yayımlanmıştır. 4. *Seyrû'l-ibâd ile'l-me'âd*. Hermann Ethe eseri *Künûzû'r-rumûz*, Şemseddin Sâmî *Rumûzû'l-enbiyâ*' ve *künûzû'l-evliyâ*' diye zikreder. Serahs'ta şehrin kadısı Muhammed b. Mansûr es-Serahsî adına yazılmıştır. Mesnevide 700'ün üstünde beyit yer almakta olup bu sayı her yazmada farklıdır. Saîd Nefîsî neşri (Tahran 1316 hş.) 775 beyittir. *Seyrû'l-ibâd* yirmi sekiz bölüme ayrılmış, her birine o bölümü âdetâ özetleyen bir başlık konmuştur. Senâî'nin diğer mesnevileri gibi tasavvufî mesnevilerin ilk örneklerinden olan eserin büyük bir kısmı sûfî seyrin alegorik biçimde anlatılışıdır ve hayal unsurunun yanında fikre de yer verilmiştir. Üslûbu açık ve akıcı olan eserde lafız ve mâna sanatları yer almıştır. Hâce Abdullah-ı Ensârî'nin *Menâzilü's-sâ'irîn*'de tasvir ettiği son hedefe götüren duraklar Senâî'de tablolar halinde verilmektedir. Senâî'den itibaren bu hikâyeler sûfî öğreniminin karakteristik özelliğini oluşturmuş, sonraları Ferîdüddin Attâr

Senâî divanının
ilk iki sayfası
(Nuruosmaniye Ktp.,
nr. 3809)

tarafından mükemmelleştirilen didaktik manzumelere örnek teşkil etmiştir. *Man-tıku't-tayr* esasta *Seyrû'l-ibâd*'daki yapıyı gösterir. 5. *Tahrîmetü'l-kalem*. Kalemle hitapla tasavvufî konuların ele alındığı 202 beyitlik küçük bir mesnevidir (nşr. Muctebâ Mînovî, Tahran 1335 hş.). 6. *İşk-nâme*. Tasavvufî öğretilerinden oluşur. Senâî, aşkın felsefî ve tasavvufî açıdan ele alındığı 576 beyitlik bu mesnevinin ilk kısmında İbn Sînâ'nın aşkın niteliğinden söz eden *Risâle fi'l-ışk* adlı eserinden esinlenmiş, sonunda ise konu tasavvuf ve ruh bilimi açısından ele alınmıştır (nşr. Gulâm-i Cilânî Celâlî, Gazne 1332). 7. *Aḳl-nâme*. Ahlâkî konuları işleyen bu didaktik eser 195 beyittir (nşr. Gulâm-i Cilânî Celâlî, Gazne 1332). 8. *Mekâtib*. Senâî'nin çeşitli zamanlarda yazmış olduğu on yedi mektuptan oluşur (nşr. Nezâr Ahmed, Aligarh 1962). 9. *Bâğ-ı İrem*. Gulâm-i Cilânî Celâlî tarafından *Behrâm u Bihrûz* adıyla Senâî'nin eseri olarak basılmışsa da (Gazne 1332) ona aidiyeti şüphelidir. 10. *Tarîku't-tahkîk*. Tasavvuf öğreniminden bahseden bir mesnevi olup çeşitli baskıları yapılmıştır (Tahran 1309; Şîraz 1318; nşr. M. Müderris Razavî, Tahran 1348 hş./1969; nşr. Bo Utas, Lund 1973); ancak bu eserin de Senâî'ye aidiyeti kesin değildir. 11. *Senâî-âbâd*. Külliyyatın önsözünde ayrı bir eser olarak geçer. Ethe bunun *Aḳl-nâme* ile aynı eser olduğunu yazarsa da Müderris Razavî bundan 596 beyitlik ayrı bir eser olarak bahseder. 12. *Ğarîbnâme* (*Kışsa-i Behrâm u Bihrûz*). Külliyyat nüshalarında bulunmayan bu mesnevinin de Senâî'ye aidiyeti kanıtlanmamıştır (Storey, V/2, s. 532).

BİBLİYOGRAFYA :

Senâî, *Dîvân* (nşr. Müderris Razavî), Tahran 1341 hş., s. 287; a.mlf., *Ḥadîkatü'l-ḥakîka* (nşr. Müderris Razavî), Tahran 1368, bk. nesredenin girişi; Avfî, *Lübâb*, II, 252; Câmî, *Nefehât*, s. 537; *Keşfü'z-zunûn*, I, 645; Lutf Ali Beg, *Ateşkede*, Bombay 1299/1882, s. 108-118; Rîzâ Kulî Han Hîdâyet, *Tezkire-i Riyâzû'l-ârifîn*, Tahran 1316 hş., s. 333 vd.; Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, II, 549-551; Ethé, *Catalogue of Persian Manuscripts*, I, 570 vd.; Browne, *LHP*, II, 317-322; Storey, *Persian Literature*, V/2, s. 517-534; Safâ, *Edebiyyât*, II, 552-586; Ahmed Ateş, "Sanâî'nin Hal Tercümesinin Mesaleleri", *Necati Lugal Armağanı*, Ankara 1968, s. 115-150; a.mlf., "Sanâî", *İA*, X, 476-486; J. T. P. de Bruijn, *Of Piety and Poetry: The Interaction of Religion and Literature in the Life and Works of Hakim Sanâî of Ghazna*, Leiden 1983; a.mlf., "Sanâî", *El²* (Ing.), IX, 3-5; Abdülhüseyn Zerrînkûb, *Bâ Kârân-ı Hülle*, Tahran 1374 hş., s. 157-177; Müjdehî, "Senâî-yi Gaznevî", *Dânîş-nâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enuş), Tahran 1381 hş., III, 534-539; Gulâm Sürûr, "Şerh-i Hâl, Dîvân, Meşneviyyât ve Kaşâ'id-i Senâî-yi Gaznevî", *Dânîş*, sy. 81, İslâmâbâd 1384 hş./2005, s. 47-68; M. Kerîmî Zencânî, "Senâî-yi Gaznevî", *DMT*, IX, 301-305; Saime İnal Savi, "Hakim Sanâî ve Sayr al-ibâd ilal-Maâd", *EFAD*, II/2 (1979), s. 429-442.

SAİME İNAL SAVI

SENÂULLAH AMRİTSARİ

(ثناء الله الأمرتسرى)

(1868-1948)

Hintli âlim ve müfessir.

Ebü'l-Vefâ Senâullah, Amritsar'da doğdu. Soyu Minto adıyla tanınan Srinagarlı (Keşmir) bir Brahman ailesine dayanmaktadır. Ailesinin İslâm'a girmesi 1819 yılı

sonrasına rastlar. Senâullah yedi yaşında babası Muhammed Hızır'ı, on dört yaşında annesini kaybetti. Amritsar'da Ahmedullah Amritsarî ve şeyhül-hadîs Hâfız Abdülmennân Vezîrâbâdî'den, Delhi'de Seyyid Nezîr Hüseyin Dihlevî'den hadis icâzeti aldı. Kısa bir süre Sehârenpûr'da bulundu, ardından Dârü'lulûm-i Diyûbend'e giderek eğitimini sürdürdü. Onun yetişmesinde Şeyhü'l-Hind Mahmûd Hasan Diyûbendî'nin önemli yeri vardır. Senâullah, o yıllarda akfî ilimlerde meşhur olan Ahmed Hasan Kanpûrî'den ders almak için Kanpûr'daki Feyz-i Âm Medresesi'ne gitti ve buradan mezun oldu (1892). 1902'de Pencap Üniversitesi'nde imtihana girerek o dönemde büyük önem verilen Mevlvî Fâzıl derecesini elde etti. Ayrıca Hakîm Fazlullah Kanpûrî'den geleneksel tıp ilmini öğrendi. Daha sonra İngilizce'sini de geliştirdi (öğrenim hayatı için bk. Fazlurrahman b. Miyan Muhammed, s. 31-45).

Ehl-i hadîs ekolü çizgisinde bir anlayışı benimseyen Senâullah Amritsarî, 1896-1898 yılları arasında Ahmedullah Amritsarî'nin Te'yîdül-İslâm adlı medresesinde, 1898-1900 yıllarında Malirkotla'daki Medrese-i İslâmiyye'de müderrislik yaptı. Ancak öğretimden çok eser telifine ve ilmi münazaraya ilgi duyduğu için bu alana kaydı. 1900'den itibaren kendini bâtil inanç ve düşüncelerle mücadele etti. 1926'da hacca gitti. Burada Hindistan Ehl-i hadîs ekolünü temsilen I. Milletlerarası İslâm Konferansı'na katıldı. Pakistan'ın kuruluşu öncesinde Pencap eyaletinde çıkan olaylarda evi, zengin kütüphanesi ve matbaası yağmalandı, oğlu Atâullah öldürüldü. Bunun üzerine 14 Ağustos 1947'de Pakistan'a göç etti ve bir süre Gujranvâlâ'da kaldı, Ocak 1948'de Sergôda'ya yerleşti. 15 Mart 1948 tarihinde vefat etti. Burada kurduğu matbaa günümüzde Senâi Press adıyla torunları tarafından işletilmektedir.

Senâullah Amritsarî'nin faaliyetlerini birkaç başlık altında değerlendirmek gerekir. Bunlardan birincisi misyonerler, Hindu Arya Samâc mensupları, Kâdiyânîler, Birlevîler ve Ehl-i Kur'an mensuplarıyla yaptığı münazaralar ve yazışmalarıdır. Misyonerler tarafından kaleme alınan literatürü ciddi şekilde takip etmiş ve bunlarla 100 kadar münazara yapmış (Sohdravî, *Tezkire-i Ebû'l-Vefâ*, s. 28-40; Abdülmübîn Nedvî, *Mevlânâ Şenâ'ullâh Amritsarî*, s. 28-29), bir kısmı reddiye olmak üzere çok sayıda eser telif etmiştir. Kâdiyânîliğin kurucusu Mirza Gulâm Ahmed ile sözlü ve yazılı münazaralarda bulunmuş (Sohdravî, *Tezkire-i Ebû'l-Vefâ*, s. 28-40; Fazlurrahman b.

Senâullah Amritsarî'nin Sergôda'daki matbaası (Senâi Press)

Miyan Muhammed, s. 145-158), Gulâm Ahmed'i ve Kâdiyânîler'i en fazla eleştiren kişi olmuştur (Hâlid Şebbîr Ahmed, s. 270). Amritsarî'nin bir diğer faaliyet alanı içtimâî ve siyasî konulardır. Medreseden mezun olduğu sırada Nedvetü'l-ulemâ hareketine en genç üye olarak katılmış ve ölümüne kadar on bir kişilik yürütme kurulunda yer almıştır. Aynı zamanda Cem'iyet-i Ulemâ-yi Hind'in üyesiydi. Pakistan'ın kurucu partisi olan Muslim League'e desteğini ölümüne kadar sürdürmüştür. Senâullah Amritsarî, Ehl-i hadîs ekolünün düşüncesini Hindistan'da etkin hale getirmek amacıyla 1901'de Hindistan Ehl-i Hadîs Konferansı'nı (Merkezî Cem'iyet-i Ehl-i Hadîs-i Hind) başlatanlardan biri olmuş, hayatının sonuna kadar bu kuruluştaki nâzım-ı a'lâ görevini yürütmüş, bu ekol tarafından kendisine "Serdârü Ehl-i hadîs" unvanı verilmiştir. Cemaat içindeki güçlü yerine rağmen taassup ve tarafgirlik yüzünden, *Tefsîrül-Kur'ân bi-ke-lâmî'r-rahmân* adlı tefsirinde ve diğer bazı kitaplarında ortaya koyduğu görüşler sebebiyle Ehl-i hadîs ekolü içerisinde etkin bir yeri olan Gaznevî ailesi tarafından küfrüne fetva çıkarılmıştır. Senâullah'ın bir başka yönü yayıncılığı ve dergiciliğidir. Amritsar'da Senâi Berkî Press ve Matbaa-i Ehl-i Hadîs adlarıyla matbaalar ve Kütübhanê-i Senâiyye adıyla bir yayınevi kurmuştur. 13 Kasım 1903'te haftalık *Ahbâr-ı Ehl-i Hadîs* dergisini çıkarmış, 1 Ağustos 1947 tarihine kadar devam eden derginin editörlüğünü bizzat yürütmüştür. Kâdiyânîlik aleyhine yayın yapmak üzere Haziran 1907'de *Muraqqâ' Kâdiyânî* adıyla bir başka dergi çıkarmaya başlamış (Ha-

ziran 1907 – Ekim 1908; Nisan 1931 – Nisan 1933), Arya Samâc düşüncesini çürütmek amacıyla neşrettiği *Müselmân* adlı dergi 1903-1914 yılları arasında yayımlanmıştır. Ayrıca *Mağzen-i Senâ'i*, *Güldeste-i Senâ'i* adlarıyla dergiler çıkarmıştır (Sohdravî, *Tezkire-i Ebû'l-Vefâ*, s. 41-45; Fazlurrahman b. Miyan Muhammed, s. 197-202). Senâullah Amritsarî'nin düşüncesini yaymak ve kitaplarını neşretmek için Delhi'de Mevlânâ Senâullah Akademi adıyla bir müessese kurulmuştur.

Eserleri. Amritsarî'nin büyük çoğunluğu Urduca olan 131 eseri basılmıştır. **Tefsir. 1. Tefsîrül-Kur'ân bi-ke-lâmî'r-rahmân** (Amritsar 1321/1903, 1348/1929). Bazı âyetlerin tefsirinde Selef çizgisinden uzaklaştığı gerekçesiyle Ehl-i hadîs ekolü tarafından eleştirilmiş, gittikçe büyüyen tartışmaların ardından Senâullah, Selef düşüncesine aykırı olan hususların yanlışlığını kabul etmiş, buna rağmen tartışma devam edince altmış yedi âlimin görüşünü içeren *Kâdiyyetü'n-Necdiyye* (*Tuḥfetü'n-Necdiyye*) a'nî faşle kâdiyyeti'l-iḥvân bi-zikri Tefsîri'l-Kur'ân bi-ke-lâmî'r-rahmân adıyla bir kitap yayımlayarak (Amritsar 1926) kendini savunmuştur. **2. Tefsîr-i Şenâ'i** (I-VIII, Amritsar 1895-1931; Sergôda 1994). Yıllarca devam eden tefsir derslerinin ürünüdür. Âyetleri sade bir dille Urduca'ya çeviren Amritsarî yer yer Kur'an tercümelerinde yapılan hatalara da dikkat çeker; özellikle Seyyid Ahmed Han, Gulâm Ahmed Kâdiyânî ve Arya Samâc mensuplarının Kur'an yorumlarını eleştirir (tanıtımı için bk. Birşık, s. 157-170). **3. Beyânü'l-furkân 'alâ 'ilmi'l-beyân** (Amritsar 1353/1934). Senâullah geniş bir Arapça tefsir yazmak amacıyla başladığı eserinde ancak ilk iki sûrenin tefsirini yapabilmıştır. **4. Tefsîr bi'r-re'y** (Amritsar 1358/1939). Urduca olup Seyyid Ahmed Han, Abdullah Çekrâlevî ve Gulâm Ahmed Kâdiyânî'nin de içinde bulunduğu on dört kadar Sünnî ve Şii müfessirin tefsirlerini eleştirmek amacıyla yazılmıştır. **5. Burhânü't-tefâsîr bi-cevâbi Sulṭânî't-tefâsîr.** Papaz Sultan Muhammed Pâl Han'ın kitabına karşılık olarak yazılıp *Ahbâr-ı Ehl-i Hadîs* dergisinde tefrika edilmiştir (6 Mayıs 1932 – 2 Ocak 1933) (Kur'an ve tefsirle ilgili kitaplarının tanıtımı için bk. Ferîvâî, s. 39-43; Sâliha Abdülhakîm Şerefeddin, s. 400-404; Sohdravî, *Berr-i Sağır Pâk u Hind*, s. 26-28; *Tezkire-i Ebû'l-Vefâ*, s. 55-64; Abdülmübîn Nedvî, *Mevlânâ Şenâ'ullâh Amritsarî*, s. 35-63).

Hindu Arya Samâc Mezhebi. 1. Hâk Perkâş be-Cevâb-ı Setyâreth Perkâş

(Amritsar 1900, 1904). Arya Samâc mezhebinin kurucusu Sevâmî Dayânand Sarasvatî'nin 1899'da Urduca çevirisi yayımlanan ve Kur'an'a yönelik 159 eleştiri içeren kitabına cevap olarak yazılmıştır. 2. *İlhâmî Kitâb* (Amritsar 1898, 1900, 1907, 1913, 1923). Mastır Âtma Râm ile, ilhâmî kitabın Vedalar mı yoksa Kur'an mı olduğu hususunda 1897-1898 yıllarında yaptıkları yazılı tartışmaların kitap haline getirilmiş şeklidir. 3. *Türk İslâm be-Cevâb-ı Terk-i İslâm* (Amritsar 1903, 1904, 1906, 1918, 1981). Asıl adı Abdülgafûr iken 1903'te Hindu olan Mahâşa Dherempâl'in risâlesine reddiyedir. Eserde Senâullah Amritsarî, Dherempâl'in sonunda İslâm'a döneceğini ifade etmiş, gerçekten Dherempâl 1913'te yeniden müslüman olmuş ve Gâzî Mahmûd adını almıştır. 4. *Kitâbü'r-Rahmân* (Amritsar 1903). Arya Samâc mezhebinin aşırılarından Pandit Dherem Bhakşo'nun *Kitâbullâh Vid he ya Qur'an* adıyla kaleme aldığı kitaba cevap olarak yazılmıştır. 5. *Mukaddes Resûl* (Amritsar 1924). Arya Samâc mensuplarının 1924'te kaleme aldığı *Rengilâ Resûl* adlı esere reddiyedir. Bu kitapta Resûlullah'a karşı Mahatma Gandi'nin de haksız bulunduğu ağır sözler sarfedilmiş, bu sebeple toplumda ciddi tartışmalar olmuş ve karışıklıklar çıkmıştı. Çeşitli baskıları yapılan eser Guce-râtî diline de çevrilmiştir. 6. *Taglib-i İslâm* (I-IV, Amritsar 1905-1906). Mahâşa Dherempâl'in İslâm'ı eleştirmek amacıyla yazdığı *Tehzibü'l-İslâm* adlı kitaptaki toplam altmış sekiz itiraza cevap olarak kaleme alınmıştır. 7. *Bahş-i Tenâsüh* (Amritsar 1899, 1901, 1904, 1909, 1921). Mastır Âtma Râm ile tenâsüh konusunda yapılan münazaranın kitap haline getirilmiş şeklidir. 8. *Mübâhase-i Diyôrya* (Amritsar 1903). Uttar Pradeş eyaletine bağlı Diyôrya'da 16-21 Ağustos 1903 tarihinde Arya Samâc liderleriyle Vedalar ve Kur'an hakkında yapılan münazaradan oluşmaktadır. 9. *Şâdî Bivegân aor Niveg* (Amritsar 1904, 1910, 1917, 1928). Eserde, Hinduizm'de kocası ölen kadının yeniden evlenip evlenemeyeceğiyle ilgili Arya Samâc mezhebi tarafından ortaya atılan görüşler incelenmektedir. 10. *Hudûş-i Dünyâ* (Amritsar 1902, 1904, 1910). Arya Samâc mensubu Lala Vezir Çand'in dünyanın ka-dım olduğuna dair görüşlerin eleştirildiği bir risâledir. 11. *er-Rükûb fi's-sefine fi mübâhase-i Negine* (Amritsar 1904). Bicnôr'a bağlı Negine'de Vedalar'ın durumuyla ilgili yapılan münazara hakkındadır. 12. *Teberr-i İslâm* (Amritsar 1909, 1911). Mahâşa Dherempâl'in *Nahl-i İs-*

lâm adlı kışkırtıcı kitabına karşılık yazılmış olup Dherempâl'in Arya Samâc mezhebinin terkederek yeniden müslüman olmasında ve bütün kitaplarını yakmasında büyük etkisi olmuştur. 13. *Recmü's-şeyâtîn be-Cevâb-ı Esâtîrû'l-evvelîn* (Amritsar 1909). Yine Dherempâl'in kaleme aldığı *Esâtîrû'l-evvelîn* adlı risâleye cevaptır. 14. *Murakkâ-ı Dayânandî* (Amritsar 1908). Arya Samâc mezhebinin kurucusu Sevâmî Dayânand'in ortaya koyduğu prensiplerin eleştirisidir. 15. *Bâ'is-i Sürûr der Mübâhase-i Cebelpûr* (Amritsar 1916 [?]). 31 Mayıs – 2 Haziran 1904 tarihleri arasında Cebelpûr şehrinde Arya Samâc mensuplarıyla ulûhiyyet konularına dair yapılan münazarayı içerir. 16. *Feth-i İslâm Ya'nî Münâzara-i Horca* (Amritsar 1917). 20-22 Mart 1917 tarihinde Bülendşehr'e bağlı Horca kasabasında gerçek dinin hangisi olduğu konusunda yapılan münazaranın tutanaklarıdır. 17. *Nikâh-ı Ârya* (Amritsar 1925). Senâullah bu kitabında başta nikâh olmak üzere çeşitli hukukî konuları mukayeseli olarak incelemiş ve Hindu dininin hem akla hem fit-rata aykırı olduğunu ortaya koymuştur. 18. *Uşûl-ı Ârya* (Amritsar 1926, 1929). Madde, ruh, kâinatın var oluşu gibi konulara dairdir. 19. *Hindustân key Do Rifarmûr* (Amritsar 1927). Reformcu olduklarını iddia eden Sevâmî Dayânand Sarasvatî ve Gulâm Ahmed Kâdiyânî'nin yazıları ve konuşmalarının eleştirisidir. Bu grupla ilgili diğer kitaplarından bazıları şunlardır: *Hudûş-i Vid* (Amritsar 1903, 1907, 1913); *İlhâm* (Amritsar 1904, 1917); *Sevâmî Dayânand ka 'İlm u 'Aql* (Amritsar 1905, 1910); *Şemerât-ı Tenâsüh* (Amritsar 1910); *Cihâd-ı Vid* (Amritsar 1911); *Tahrîf-ı Ârya* (Amritsar 1943) (geniş bilgi için bk. Sohdevrâvî, *Tezkire-i Ebû'l-Vefâ*, s. 72-92).

Hristiyanlık ve Misyonerlik. 1. *Teķā-bül-i Şelâse* (Amritsar 1901, 1904). Hindu iken hristiyan olan Thakur Dass'ın *'Adem-i Zârûret-i Qur'an* adlı kitabına cevap olarak yazılan eserde Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm on bir ana konuda karşılaştırılmıştır. 2. *Tevhîd, Teğlis aor Râh-i Necât* (Amritsar 1914). Misyonerlerin propagandalarının etkisiz hale getirilmesi için Hristiyanlık hakkında bilgi vermek üzere kaleme alınmıştır. 3. *Cevâbât-ı Naşârâ* (Amritsar 1931; Mûltan 1980; Gucranvâlâ 1982). Hristiyan yazarların İslâm'la ilgili iddialarına karşı yazılan risâlelerden oluşmaktadır. 4. *Münâzara-i İlâhâbâd* (Amritsar 1934). Papaz Abdülhak ile tevhid ve teslîs konularında yapılan münazarayı içerir. 5. *İslâm aor Mesîhiyyet* (Amritsar

1941; Lahor 1960; Delhi 1974; Gucranvâlâ 1982). 6. *Namâz-ı Erba'a* (Amritsar 1900, 1902, 1905). 7. *Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf aor Tahrifât-ı Baybıl* (Amritsar 1944). İncil'in çeşitli neşirlerini dikkate alan Senâullah Amritsarî, bu eserinde Yûsuf kıssasını merkeze alarak hristiyan din adamlarının İnciller'de yaptıkları tahrifatı göstermektedir.

Kâdiyânîlik. 1. *İlhâmât-ı Mîrzâ* (Amritsar 1901, 1903, 1904, 1906, 1920, 1928). Eserde Gulâm Ahmed Kâdiyânî ve Kâdiyânîlik eleştirilmektedir. 2. *Hefevât-ı Mîrzâ* (Amritsar 1901, 1904). Gulâm Ahmed'in çelişkileri hakkındadır. 3. *Şahîfe-i Maḥbûbiye* (Amritsar 1909). Kâdiyânîler'in bölgesel yöneticileri kendi taraflarına çekmek için gösterdikleri faaliyetleri başarısız kılmak amacıyla yazılmıştır. 4. *Fâtih-i Kâdiyân* (Amritsar 1912; Sergöda 1949). Senâullah Amritsarî'nin, 17-21 Nisan 1912'de Lüdyâne'de Münşî Kâsım Ali Dihlevî ile hakemler huzurunda yaptığı münazarada tartışılan konuları içermektedir. 5. *Bahâ'ul-lâh aor Mîrzâ* (Amritsar 1933). Gulâm Ahmed'in düşüncelerinin İran asıllı Bahâullah'a dayandığını ispat için yazılmış bir risâledir. 6. *'İlm-i Kelâm-ı Mîrzâ* (Amritsar 1932). Gulâm Ahmed'in kelâmcı olduğu iddiasını çürütmek amacıyla kaleme alınmıştır. 7. *'Acâ'ibât-ı Mîrzâ* (Amritsar 1933). Bir önceki eserin ikinci bölümüdür. 8. *Nikâh-ı Mîrzâ* (Amritsar 1919, 1921). 9. *Târîh-i Mîrzâ* (Amritsar 1919, 1923). 10. *Fesh-i Nikâh-ı Mîrzâ'iyân* (Amritsar 1918, 1924). 11. *Şehâdât-ı Mîrzâ Mulakkab be-'Aşere Mîrzâ'iyye* (Amritsar 1923). Eserde Gulâm Ahmed'in mesihlik iddiasının bâtıl olduğu ispatlanmaktadır. 12. *Feth-i Rabbânî der Mübâhase-i Kâdiyânî* (Amritsar 1916). 29-30 Nisan 1916 tarihlerinde Amritsar'da Kâdiyânîler ile yapılan münazaranın tutanaklarıdır. 13. *Kâdiyânî Mübâhase-i Dekken* (Amritsar 1923). 31 Ocak 1923'te Sikenderâbâd'da (Haydarâbâd-Dekken) gerçekleştirilen münazaranın notlarıdır. 14. *Mükâleme-i Ahmediyye* (Hisse-i Evvel: Amritsar 1939). Gulâm Ahmed'in nübüvvetine dair iddiasının geçersizliği hakkındadır. Müellifin aynı konuda *Nikât-ı Mîrzâ* (Amritsar 1926); *'Akâ'id-ı Mîrzâ* (Amritsar 1916); *Zâr-ı Kâdiyân* (Amritsar 1918); *Şâh-ı İngilistân aor Mîrzâ Kâdiyânî* (Amritsar 1921); *Muhammed-i Kâdiyânî* (Amritsar 1928); *Ta'limât-ı Mîrzâ* (Amritsar 1930, 1932); *Fayşala-i Mîrzâ* (Amritsar 1931); *Tefsîr Nüvisi ka Çelinç aor Firâr* (Amritsar 1931); *'Aşere-i Kâmile* (Amritsar 1934); *Ebâtil-i Mîrzâ* (Amritsar 1934); *Tuḥfe-i*

Ahmediyye (Amritsar 1937); *Batş-ı Ka-dîr ber-Kâdiyânî Tefsîr-i Kebîr* (Amritsar 1941; Mirza Mahmud Ahmed'in tefsirinin tenkidî); *Likhrâm aôr Mîrzâ* (Amritsar 1942) ve *Nâ-Kâbil Muşannif Mîrzâ* (Amritsar 1943) gibi kitapları da vardır (Kadiyânîlik'le ilgili eserleri için ayrıca bk. Safiyyürrahman el-A'zamî, s. 224-255; Sohdravî, *Tezkire-i Ebû'l-Vefâ*, s. 72-92).

Bölgedeki Müslüman Cemaatlere ve Kişilere Dair Eserleri. 1. *Delîlül-Furkân bi-Cevâbı Ehli'l-Kur'ân* (Amritsar 1906). Ehl-i Kur'ân ekolünün kurucusu Abdullah Çekrâlevî'nin *Burhânü'l-furkân 'alâ şa-lâti'l-Kur'ân* adlı kitabına cevap olarak yazılmıştır. 2. *Hâksârî Tahrik aôr Us ka Bânî* (Amritsar 1939). İnâyetullah Meşriki ve Hâksâr hareketi hakkındadır. 3. *Hilâfet u Risâlet* (Amritsar 1930). Şîa'nın halifelik ve peygamberlik konusuyla ilgili görüşlerine reddiye niteliğindedir. 4. *Hitâb be-Mevdûdî* (Amritsar 1946; Haydarâbâd-Dekken 1952). Mevdûdî'nin *Tercümânü'l-Kur'ân* adlı dergide ortaya koyduğu hadis görüşüne reddiyedir. 5. *Ma'kûlât-ı Hane-fiyye* (Amritsar 1936). Hanefîler'in altı konuda ileri sürdüğü görüşlerin eleştirisine dairdir. 6. *Şem'î Tevhîd* (Amritsar 1938; Sergôda 1957). Bu eser ve bundan sonraki üç eser müellifin Birelvîler'e karşı eleştirilerini içerir. 7. *Tekzîbü'l-müfekkîrîn* (Amritsar 1922). 8. *Aşlî Hane-fiyyet aôr Taklîd-i Şahşî* (Amritsar 1926). 9. *İktidâ-yı Ehl-i Hadîs* (Amritsar 1931). 10. *Fütûhât-ı Ehl-i Hadîs* (Amritsar 1905). Ehl-i hadis ekolü ile Hanefîler arasındaki ihtilâflı konulara dair mahkeme kararlarına dayalı bir çalışmadır. 11. *Tenkid-i Taklîd* (Amritsar 1927). Müellifin Diyûbendî âlimi Seyyid Murtaza Hasan Diyûbendî ile taklit konusunda yaptığı münazarayı içerir. 12. *Fıkḥ aôr Hane-fiyye* (Amritsar 1925).

Ehl-i Hadîs Düşüncesine, Fıkḥa, Kelâma ve Diğer Konulara Dair Eserleri. 1. *Fetâvâ Şenâ'îyye* (haz. Muhammed Dâûd Râz, I-II, Lahor 1972). Müellifin kırk dört yıl içerisinde verdiği fetvalardan seçmeleri içerir. 2. *Ehl-i Hadîs ka Mezheb* (Amritsar 1899, 1901, 1907, 1915, 1921, 1926, 1928; Lahor 1955, 1971). Amritsarî'nin Ehl-i hadis'le ilgili düşüncesini özlü biçimde ortaya koyan bir eser olup ekol içinde kabul görmüştür. 3. *İctihâd aôr Taklîd* (Amritsar 1918, 1923, 1925; Lahor 1968). 4. *İslâm aôr Britiş Law* (Amritsar 1901, 1905, 1923; Sergôda 1957). Kitapta İslâm hukuku ile İngiliz hukuku karşılaştırılmış ve İslâm hukukunun üstünlüğü savunulmuştur. 5. *Mes'ele-i Hicâz per Nazar* (Amritsar 1925). Hicaz ve Hicaz'ın yöneti-

miyle ilgili genel bilgiler içermektedir. 6. *Tahrik-i Vehhâbiyet per Ek Nazar* (Amritsar 1929). 7. *Şenâ'î Pakit Buk* (Amritsar 1934; Lahor 1982). Müellifin çeşitli din ve mezheplere dair görüşlerini içeren bir cep kitabıdır. 8. *Haşâ'ilü'n-nebî* (Amritsar 1899, 1903, 1905, 1910, 1915, 1919, 1922). Tirmizî'nin *eş-Şemâ'il* adlı eserinin çocuklar için yapılmış muhtasar bir çevirisidir. 9. *es-Selâmü 'aleyküm* (Amritsar 1908, 1913, 1915, 1919, 1921, 1923). İslâm'da ve diğer dinlerdeki selâmların incelendiği bir risâledir. 10. *Hidâyetü'z-zeveceyn* (Amritsar 1930). Karı-koca ilişkileri, nikâh vb. konulara dairdir. 11. *Rûsûm-i İslâmiyye* (Amritsar 1907). Evlilikle ilgili yanlış âdet ve geleneklerin reddi ve sünnete uymanın önemi hakkındadır. Müellifin çeşitli konulara dair diğer kitapları da şunlardır: *Hadîs-i Nebvî aôr Taklîd-i Şahşî* (Amritsar 1909, 1912, 1914); *Taklîd-i Şahş aôr Selefi* (Amritsar 1912); *İttibâ'ı Selefi* (Amritsar 1909); *İlmü'l-fıkḥ* (Amritsar 1913, 1921); *Uşûlül-fıkḥ* (Arapça, Amritsar 1937); *Fıkḥ aôr Fakih* (Amritsar 1925); *İslâm aôr Ehl-i Hadîs* (Amritsar 1916; Lahor 1970); *Âmin Raf-i Yedeyn* (Amritsar 1921, 1935); *Fâtîha Ḥalfe'l-imâm* (Amritsar 1921); *Sultân İbn Su'ûd, 'Alî Berâderân aôr Mü'temer* (Amritsar 1926); *Hayât-ı Mesnûne* (Amritsar 1935); *et-Ta'rifâtü'n-naḥviyye li-ifâdeti talebeti'l-'Arabiyye* (Arapça, Amritsar 1352); *İslâmî Târîh* (Amritsar 1899, 1900, 1902, 1903, 1904); *Kelime-i Tayyibe* (Amritsar 1914; bu konulara dair kitapları için bk. Sohdravî, *Tezkire-i Ebû'l-Vefâ*, s. 145-170).

BİBLİYOGRAFYA :

Senâullah Amritsarî, *Tefsîr-i Şenâ'î*, Lahor 1414/1994, I, 16; VIII, 100; a.mlf., *İslâm aôr Mesîhiyyet*, Guçranvâlâ 1982, s. 3; Abdülhay el-Hasenî, *Nûzhetül-l'ḥavâṭır*, VIII, 95-96; Abdülmâcid Der-yâbâdî, *Mu'âşırîn*, Karaçi, ts. (Meclis-i Neşriyyât-ı İslâm), s. 124-126; Safiyyürrahman el-A'zamî, *Fitne-i Kâdiyânîyyet aôr Mevlânâ Şenâ'ul-lâh Amritsarî*, Benâres 1399/1979, s. 224-255; Abdurrahman Abdülcebâr el-Ferîvâî, *Cühûd ehl-i'l-hadîş fi ḥidmeti'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Benâres 1980, s. 39-43; Pervîn Rozîne, *Cem'iyetü'l-'ulemâ-i Hind: Destâvezât-ı Merkezi İclâshâ-yı 'Âm 1919-1945*, İslâmâbâd 1980, s. 13-14, 35-39; Sâliha Abdülhakîm Şerefeddin, *Kur'ân-ı Ḥakîm key Ürdü Terâcîm*, Karaçi, ts. (Kadîmî Kütübhanê), s. 400-404; Süleyman Nedvî, *Yâd-ı Refîgân*, Karaçi 1983, s. 369-373; Abdürreşîd İrâkî Sohdravî, *Berr-i Şağîr Pâk u Hind meyn 'Ulemâ-i Ehl-i Hadîş ki Tefsîrî Ḥidmât*, Siyâlkût 1988, s. 26-28; a.mlf., *Tezkire-i Ebû'l-Vefâ*, Guçranvâlâ 1984, tür.yer.; Hâlid Şebbîr Ahmed, *Târîh-i Muḥasebe-i Kâdiyânîyyet*, Mûltan 1987, s. 270; Ahmed Han, *Kur'ân-ı Kerîm key Ürdü Terâcîm: Kitâbiyât, İslâmâbâd 1987, s. 65-67; Abdülmübîn Nedvî, Mevlânâ Şenâ'ullâh Amritsarî: Muḥtaşar Ḥâlât aôr*

Tefsîrî Ḥidmât, Guçranvâlâ 1988, tür.yer.; a.mlf., "eş-Şeyḥ Senâ'ullâh el-Amritsarî", *el-Ba'sû'l-İslâmî*, XXXI/4, Leknev 1406, s. 71-82; XXXI/5 (1407), s. 69-79; Abdülmecid Hâdim Sohdravî, *Sîret-i Şenâ'î*, Lahor 1989; M. Dâûd Râz, *Hayât-ı Şenâ'î*, Delhi, ts.; Cemîl Nakvî, *Ürdü Tefâsîr: Kitâbiyât*, İslâmâbâd 1992, s. 40; Fazlurrahman b. Miyân Muhammed, *Re'îsü'l-münâzırîn şeyḥü'l-İslâm ḥazreti mevlânâ Şenâ'ullâh Amritsarî*, Lahor 2001, tür.yer.; Abdülhamîd Birişik, *Hind Alt-kıtası Düşünce ve Tefsîr Ekolleri*, İstanbul 2001, s. 157-170; M. Rieksinger, *Sanâ'ullâh Amritsarî (1868-1948) und die Ahl-i-Hadis im Punjab unter britischer Herrschaft*, Würzburg 2004; Tâced-din Ezherî, "Tefsîr-i Şenâ'î aôr Redd-i Mezâhib-i Bâtıla", *Fıkro Nazar*, XXXVI/3-4, İslâmâbâd 1999, s. 291-309.

ABDÜLHAMİT BİRİŞİK

SENÂULLAH PÂNİPETÎ

(نساء الله پانیپتی)

(ö. 1225/1810)

Hindistanlı âlim ve sûfî.

1143 (1730-31) yılında Hindistan'ın Pânîpet şehrinde doğdu. Celâleddin Pânîpetî Çişti (ö. 852/1448) vasıtasıyla soyunun Hz. Osman'a ulaştığı söylenir. Eğitime Pânîpet'te Kur'an'ı ezberlemek ve Arapça öğrenmekle başladı. Ardından Delhi'ye gidip Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'den fıkḥ ve hadis dersleri aldı. Zâhirî ilimlerdeki tahsilini tamamladıktan sonra Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Muhammed Âbid Sünnâmî'ye intisap etti ve şeyhinin tavsiyesiyle yine bir Müceddidî şeyhi olan Mazhar Cân-ı Cânân'a mürid oldu. On sekiz yaşına geldiğinde hem medrese ilimlerinde hem tasavvufun icâzet aldı. Pânîpet'e dönerek bir yandan eser telif etmekle, diğer yandan talebe ve müridlerin yetişmesiyle meşgul oldu. 1 Receb 1225 (2 Ağustos 1810) tarihinde Pânîpet'te vefat etti. Gulâm Server Lâhûrî onun 1216'da (1801) öldüğünü kaydeder.

Keskin zekâsı sebebiyle şeyhi Mazhar ona "alemül'l-hüdâ", Abdülazîz ed-Dihlevî de "zamanın Beyhakî'si" lakabını vermiş, Pânîpet'e kadı olarak tayin edildiği ya da halkın fıkḥî meselelerini gözdüğü için "kadı" unvanıyla anılmıştır. Mazhar, "Eğer Allah Teâlâ kıyamet günü bana hediye olarak ne getirdiğimi sorarsa Senâullah'ı gösteririm" diyerek ona verdiği değeri belirtmiştir. Senâullah Pânîpetî'nin iki eşinden biri olan Bîbî Acîbe'nin tasavvuf yolunda ilerleyip Mazhar Cân-ı Cânân'ın halifesi olduğu bilinmektedir. Senâullah Pânîpetî'nin kendisinden sonra halefe bıraktığına dair bilgi bulunmamaktadır. İstanbul'a gelen ve Üsküdar'daki Selimiye Dergâhı'n-